

Наталія Іванова,

канд. іст. наук, заввідділу,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

ІНФОРМАЦІЙНІ СТРУКТУРИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПРОЦЕСІ РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Розглянуто проблеми взаємодії інформаційних структур, зокрема бібліотек, із громадянським суспільством у процесі розбудови правової держави, їх співвідношення з відповідними суспільними запитами. Акцентовано увагу на деяких аспектах участі в цьому процесі соціально-комунікативних інститутів.

Ключові слова: правова держава, громадянське суспільство, засоби масової інформації, національний інформаційний простір, бібліотека.

У сучасних умовах встановлення ефективних принципів взаємодії інформаційних структур та громадянського суспільства є фундаментальним викликом часу.

Проблемам становлення й розвитку громадянського суспільства присвячено праці таких учених, як Ю. Шемшученко, В. Бебик, Є. Головаха, В. Горбатенко та ін.

Складний характер цих взаємозв'язків пояснюється тим, що без громадянського суспільства не може належним чином формуватися національний інформаційний простір, у той час як і становлення повноцінного громадянського суспільства неможливе без інформаційного простору в тому контексті, як його розуміє міжнародна спільнота.

Взаємодія інформаційних структур та громадянського суспільства є важливим інструментом, що дає змогу забезпечити консенсус між усіма сторонами суспільного договору в державі, забезпечити розвиток нових ідей, прозорість і відкритість роботи органів державної влади. Глобалізаційні та обмінні процеси, що протікають у сучасному світі, потребують конструктивної взаємодії на всіх рівнях регуляції соціальних процесів. Розвиток подібної взаємодії сприяє прогресу соціуму, адже громадянське суспільство та інформаційна сфера взаємно доповнюються і в разі порушення цих зв'язків несуть втрати. Цей нерозривний зв'язок полягає

в тому, що головна мета діяльності будь-яких інформаційних структур – це формування громадської думки, яка знаходить свій прояв у соціальній активності.

В Україні спостерігається тенденція до зростання посередництва між ЗМІ й органами державної влади та зниження уваги до інших функцій засобів масової інформації. Робота всіх інформаційних та інформаційно-аналітичних структур на сьогодні так чи інакше пов'язана із суспільно-політичною ситуацією в країні. На думку П. Куфтирьова, «надмірна заполітизованість величезних мас громадян... є ознакою перехідних періодів (постреволюційних, часів кардинальних змін державного устрою). Подібна залученість громадян в політику відхиляється від соціальних норм» [1].

Через засоби масової інформації відбувається постійний вплив на систему суспільних, ідеологічних на політичних установок громадян. Не формуючи нових смислів, зміна цих установок відбувається найчастіше за рахунок послаблення або посилення старих. За наявності недостатнього рівня правової свідомості (що в українських реаліях не зовсім доречно ставити поряд із свідомістю політичною, як зазвичай робиться), слабкості суспільства та поширення політичного та національного екстремізму, владні інститути можуть спричиняти на нього деструктивний вплив. Це пов'язано із зміщенням демократичної установки щодо так званого обмеження держави правом та спричиняє поширення суспільного аморалізму, який, як відомо, виростає зі сфери політичних відносин.

Звертаючись до твердження Е. Шилза [2] про те, що громадянське суспільство є відокремленою і, що найважливіше, незалежною від держави частиною суспільства, відповідно як і всі його інститути, на даному етапі можна говорити про те, що в Україні сьогодні ЗМІ не є в першу чергу інститутом громадянського суспільства (а не влади), комунікатором, який має сприяти формуванню, інтеграції цього суспільства та захисту його інтересів.

Аналіз українського інформаційного простору дає підстави вважати, що сьогодні функція посередництва засобів масової інформації між громадянами країни є послабленою.

На думку А. Волкової, «механізми громадянського суспільства діють таким чином, що громадянське суспільство в силу саморегуляції і самоорганізації готове протистояти деструкції, усувати соціальну напругу і тим самим сприяти стабільності та розвитку суспільних відносин» [3].

Ці механізми сьогодні діють не зовсім адекватно, оскільки українське суспільство наразі є сукупністю різнорідних груп, пов'язаних одна з одною, проте таких, що можуть перебувати в стані конфлікту. Фактично ситуація повертається в бік визначення громадянського суспільства Гегелем, який називав його антагоністичним, яке роздирають протилежні інтереси, «війна всіх проти всіх».

Цілком природно, що різнорідні суспільні групи перебувають у відносинах конкуренції, проте для ефективного розвитку суспільства ці групи одночасно мають перебувати у стані солідарності поза втручання держави.

У цій ситуації роль ЗМІ полягає у виконанні інтегративної функції інформатора для громадян, наприклад, з різних регіонів про життя інших людей з тієї ж сфери діяльності чи про шарку суспільства чи будь-якої іншої спільної сфери суспільного буття. Чимало досліджень у сфері впливу засобів масової інформації на суспільство говорять про те, що повідомлення, спрямоване на малі спільноти, матиме більший ефект, ніж повідомлення, яке розраховане на широкий загал.

Існує думка про те, що цю функцію на себе взяли соціальні медіа, стрімке поширення яких начебто говорить про готовність та здатність суспільства до самоорганізації та які створюють інфраструктуру для діяльності громадських структур і проблемно орієнтованої реалізації громадянських ініціатив. Погоджуючись із названими якостями, соціальні медіа не можна назвати інструментом зняття соціального напруження, а часом і навпаки. Проте, очевидно, що соціальні медіа стали інструментом і центром комунікації, наявність якого є обов'язковим атрибутом громадянського суспільства, та в цій царині дійсно значною мірою перебрали на себе функцію формування сфери громадського життя і громадської думки.

Можна говорити і про те, що соціальні медіа у порівнянні з іншими ЗМІ фактично відповідають сучасному погляду на розуміння масової комунікації, що передбачає її функціонування як двостороннього каналу зв'язку із суспільством і участь громадськості у виробництві контенту.

У той самий час, в умовах політичної та економічної кризи, певні ознаки якої знаходять свій яскравий прояв в українських реаліях та одночасно перебуваючи в процесі розбудови правової держави, існує потреба у налагодженні ефективного й неупередженого інформаційно-аналітичного супроводу суспільно-політичних процесів, оскільки громадянське суспільство не може існувати без об'єктивної інформації в поєднанні з відкритим обміном думками.

Спираючись на загальне визначення правової держави як форми організації діяльності державної влади, за якої сама держава, всі соціальні спільноти та окремі індивіди поважають право і перебувають в однаковому ставленні до нього, можна констатувати, що в українському інформаційному просторі домінує інформація щодо відсутності того самого однакового ставлення до права й закону, і, таким чином, порушується взаємозв'язок держави, суспільства та індивіда через право.

Інформаційна складова побудови правової держави містить кілька аспектів, серед яких правове інформування та взаємодія інформаційних структур і громадянського суспільства.

Незважаючи на загальну залученість ЗМІ в політичну ситуацію, тема посилення правового інформування до сьогодні не втрачає актуальності. У цей процес включилися бібліотеки, як соціально-комунікативний інститут, що в результаті усвідомлення нової соціокультурної ситуації, викликані змінами політичного і соціально-економічного характеру, трансформували свою функцію з накопичення документів до їх використання. Виходячи за межі виключно культурної або інформаційної сфер та перетворюючись на сучасний інформаційний центр, бібліотека поступово стає учасником різноманітних соціально-комунікаційних процесів.

Зокрема, Концепція трансформації бібліотеки в загальнодержавний науково-інформаційний комплекс, реалізована на прикладі Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України, була розроблена в 1990-х роках О. Онищенком, який розглядає бібліотеку як універсальний інформаційний центр у соціокультурних процесах, що відбуваються в державі, формуванні в Україні інформаційного, громадянського суспільства [4]. У цьому контексті бібліотеку у своїх працях розглядали В. Горовий, Т. Гранчак, Г. Шемаєва, І. Давидова та ін.

У контексті здійснення правового інформування діяльність бібліотеки, як елемента масової комунікації, має за основу те, що ефективна співпраця з громадянами полягає в наданні можливості вільно обирати джерела інформації та пошуку балансу між забезпеченням права на інформацію та інформаційною безпекою. І, таким чином, відповідає на необхідність бути не тільки інструментом формування громадянського суспільства, а й в першу чергу елементом його структури. Зростаюче значення правової складової в інформаційній діяльності є необхідною умовою розвитку громадянського суспільства та становлення правової держави. Процес розвитку суспільства, пов'язаний із стимулюванням активної громадської

позиції його членів, потребує аналітичного підходу в організації інформації з урахуванням розвитку системи знань та суспільної діяльності, удосконаленням використання системи інформаційних ресурсів. «Здатність сучасної наукової бібліотеки впливати на процеси розвитку інформаційного середовища, як невід'ємної частини будь-якого комунікаційного процесу, у правовій сфері дає змогу розкрити як соціальні причини, так і соціальний ефект правотворчого процесу та, як його наслідку, правових реформ. Бібліотечні установи як сучасні інформаційні центри сьогодні ефективно реалізують одну з найважливіших функцій, притаманних соціальним інститутам – соціалізуючу, тобто сприяють розвитку правової свідомості особи» [5].

Також розвиваються сучасні соціальні інститути нового типу – юридичні бібліотеки, що поєднують традиційні функції бібліотеки з функціями галузевих інформаційних центрів. Інформативно-комунікативна діяльність юридичних бібліотек дає змогу виявити джерела, передумови і чинники ефективності функціонуючих на інформаційному ринку правових ідей. Розкрити ступінь впливу правової інформації на індивіда, на процес освоєння і розуміння ним оточуючої соціально-правової дійсності, результатом чого є комплекс правових знань, ідей, поглядів, уявлень у правовій свідомості та юридичному світогляді людини.

Інформаційні продукти бібліотек правового та суміжного змісту стають інформаційним підґрунтям суспільного розвитку, «...продовжуючи діяльність із відбору нової інформації політико-правового характеру, бібліотека враховує потреби та запити даної спільноти, які диктуються специфікою та умовами її розвитку, проводячи роботу з поповнення соціальної інформаційної бази як інформацією, виробленою самою спільнотою, так і тією, що була створена поза її середовищем. Така інформація становить частину суверенного інформаційного ресурсу держави, його важливий політико-правовий сегмент, сприяє ефективному розвитку даної суспільно-політичної системи та її взаємодії з навколишнім середовищем» [6].

Інформаційна насиченість сучасного суспільства і вільний індивідуальний доступ до різноманітних ЗМІ до сьогодні не знімають питання необхідності розширення того шару інформації, який зачіпає всіх громадян і визначає нашу суспільну свідомість, що свідчить про актуальність подальшого розвитку інформаційних структур, які володіють унікальними інформаційно-аналітичними запасами й потенціалом. Оскільки, як вже зазначалося вище, громадянське суспільство та ЗМІ тісно пов'язані між

собою та являють собою динамічну і в ідеалі постійно еволюціонуючу систему, то в процесі розвитку такого суспільства позитивна роль засобів масової інформації зростає в разі підсилення освітньої складової.

Адекватне софункціонування дає змогу уникнути транслявання засобами масової інформації ідей і інтересів, далеких від суспільних потреб, сприяти підвищенню рівня правової свідомості, вільному обміну думками, у тому числі в колах окремих суспільних груп з метою посилення внутрішньої організації суспільства, узгодження дій, координації зусиль та, що найважливіше, досягнення в процесі побудови громадянського суспільства суспільного консенсусу. На початковому етапі становлення цього софункціонування реалізація цієї мети може бути наближена за рахунок налагодження принаймні спорадичного діалогу.

Таким чином, формується ланцюг, що містить такі складові: вільні, неупереджені та відповідні до суспільних потреб ЗМІ, здійснюючи діалог громадян, суспільства і держави, посилюють громадянське суспільство, яке є основою створення й функціонування правової держави.

Ефективна взаємодія інформаційних структур та громадянського суспільства має закласти підґрунтя задля подальшого прагнення до нівелювання соціальних катаклізмів, розв'язання суперечностей всередині суспільства правовим шляхом та його ненасильницького поступального розвитку.

Література

1. *Куфтырев П.* СМІ в прямій демократії: правда вместо пропаганды [Електронний ресурс] / П. Куфтырев. – Режим доступа: <http://obozrevatel.com/blogs/73264-smi-v-pryamoj-demokratii-pravda-vmesto-propagandyi.htm>. – Загл. с экрана.

2. *Шилз Е. А.* Нація, національність, націоналізм і громадянське суспільство [Електронний ресурс] / Е. А. Шилз // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2001. – № 21. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n21/texts/shilz.htm>. – Назва з екрана.

3. *Волкова О. М.* Новий погляд на громадянське суспільство: реалії і перспективи [Електронний ресурс] / О. М. Волкова. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Almpr/2012_3/01_026.pdf. – Назва з екрана.

4. *Онищенко А. С.* Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадського как многопрофильный научно-исследовательский центр /

А. С. Онищенко, В. Г. Попроцкая // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теорет. сб. / редкол.: А. С. Онищенко (пред.) [и др.]. – Киев, 2003. – Вып. 2. – С. 15–39.

5. *Іванова Н.* Комунікативна діяльність сучасних інформаційних центрів у сфері правового інформування / Н. Іванова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2012. – Вип. 33. – С. 161–169.

6. *Гранчак Т.* Бібліотека і політична комунікація : монографія / Т. Гранчак. – Київ, 2012. – 480 с.

7. *Науmkіна С. М.* Політичний дискурс засобів масової інформації України як індикатор суспільних процесів [Електронний ресурс] / С. М. Науmkіна, В. В. Стоцький. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jm/Soc_Gum/Polzap/2011_3/11_nsmisp.pdf. – Назва з екрана.

8. *Вінічук І.* Особливості впливу глобальних систем масової комунікації на особистість / І. Вінічук // Бібліографознавство. Документознавство. Інформологія. – 2012. – № 1. – С. 50–53.

9. *Гастинщиков В.* Узагальнення міжнародного досвіду при визначенні шляхів входження України у світовий інформаційний простір / В. Гастинщиков // Вісн. Книжк. палати. – 2010. – № 12. – С. 31–35.

10. *Грицай С.* Архітектоніка сучасного медіапростору / С. Грицай // Вісн. Книжк. палати. – 2012. – № 5. – С. 26–29.

11. *Ільганаєва В.* Теоретико-методологічний синтез соціально-комунікаційного знання / В. Ільганаєва // Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація. – 2009. – № 2. – С. 96–101.

12. *Онищенко О. С.* Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства : [монографія] / О. С. Онищенко та ін. ; бібліогр. ред. І. П. Антоненко ; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – 253 с.

13. Громадянське суспільство як основа демократичного розвитку України : аналітична доповідь / за заг. ред. Н. В. Грицяк. – Київ : НІСД, 2009. – 25 с.

14. *Гетьман Є. А.* Сучасні теоретико-правові концепції громадянського суспільства / Є. А. Гетьман, А. М. Мерник // Юрист України. – 2011. – № 3 (16). – С. 5–9.

References

1. Kuftyrev, P. SMI v prjamoj demokratii: pravda vmesto propagandy [Mass media in direct democracy: the truth instead of promotion]. Retrieved from <http://obozrevatel.com/blogs/73264-smi-v-prjamoj-demokratii-pravda-vmesto-propagandyi.htm> [in Russian].
2. Shylz, E. A. (2001). Natsiia, natsionalnist, natsionalizm i hromadianske suspilstvo [Nation, nationality, nationalism and civil society]. *Nezalezhnyi kulturolohichniy chasopys «I» – Independent Culturological Magazine of «I»*, no. 21. Retrieved from http://www.ji.lviv.ua/n21_texts/shilz.htm [in Ukrainian].
3. Volkova, O. M. Novyi pohliad na hromadianske suspilstvo: realii i perspektyvy [Novyi vzgliad na grazhdanskoe obshchestvo: realii i perspektyvy], Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Almpr/2012_3/01_026.pdf [in Ukrainian].
4. Onishhenko, A. S., Poprockaja V. G. (2003). Nacionalnaja biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo kak mnogoprofilnyj nauchno-issledovatel'skii centr [V. I. Vernadsky National Library of Ukraine as versatile research center]. *Biblioteki natsionalnykh akademii nauk: problemy funktsionirovaniya, tendentsii razvitiya – Libraries of National Academies of Sciences: Problems of Functioning, Progress Trend*, issue 2, pp. 15–39. Kiev [in Russian].
5. Ivanova, N. (2012). Komunikatyvna diialnist suchasnykh informatsiinykh tsentriv u sferi pravovoho informuvannia [Communicative activity of modern information centers in the sphere of legal informing]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, issue 33, pp. 161–169 [in Ukrainian].
6. Hrachak, T. (2012). Biblioteka i politychna komunikatsiia [Library and political communication]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Naumkina, S. M., Stotskyi, V. V. Politychnyi dyskurs zasobiv masovoi informatsii Ukrainy yak indyikator suspilnykh protsesiv [Political discourse of mass media of Ukraine as indicator of public processes]. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Polzap/2011_3/11_nsmisp.pdf [in Ukrainian].
8. Vinichuk, I. (2012). Osoblyvosti vplyvu hlobalnykh system masovoi komunikatsii na osobystist [Features of influence of global systems of mass communication on the personality]. *Bibliohrafoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, no. 1, pp. 50–53 [in Ukrainian].
9. Hastyshchikov, V. (2010). Uzahalnennia mizhnarodnoho dosvidu pry vyznachenni shliakhiv vkhodzhenia Ukrainy u svitovyi informatsiinyi prostir [Synthesis of the international experience when determining ways of inclusion

of Ukraine to world information space]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty – Bulletin Book Chamber*, no. 12, pp. 31–35 [in Ukrainian].

10. Hrytsai, S. (2012). Arkhitektonika suchasnoho mediaprostoru [Architectonics of modern media space]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty – Bulletin Book Chamber*, no. 5, pp. 26–29 [in Ukrainian].

11. Ilhanaieva, V. (2009). Teoretyko-metodolohichniy syntez sotsialno-komunikatsiinoho znannia [Theoretical and methodological synthesis of social and communication knowledge]. *Filosofia spilkuvannia: filosofia, psykhologhiia, sotsialna komunikatsiia – Philosophy of Commonication: Philosophy, Psychology, Social Communication*, no. 2, pp. 96–101 [in Ukrainian].

12. Onyshchenko, O. S. (2012). Informatsiina skladova sotsiokulturnoi transformatsii ukrainskoho suspilstva [Information component of sociocultural transformation of the Ukrainian society]. Kyiv [in Ukrainian].

13. Hromadianske suspilstvo yak osnova demokratychnoho rozvytku Ukrainy [Civil society as basis of democratic development of Ukraine]. (2009). Kyiv [in Ukrainian].

14. Hetman, Ye. A. (2011). Suchasni teoretyko-pravovi kontseptsii hromadianskoho suspilstva [Modern theoretical and legal concepts of civil society]. *Yuryst Ukrainy – Lawyer of Ukraine*, no. 3 (16), pp. 5–9 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.07.2016.

Nataliia Ivanova,

Cand. Sci., Head of Department,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

Informational Structures of Civil Society in the Process of Building the Law-Governed State

The article deals with the problems of interaction between information structures, in particular libraries, and civil society in the process of building the law-governed state, their conformity to public requests. The attention is given to some aspects of social communication institutions participation in this process. It is concluded that under present conditions the fundamental challenge is to establish effective principles of interaction between information and civil society. The article touches upon the issue of media influence on civil society in realities of political and economic crisis. It denotes the role of mass media in the context of legal awareness and building law-governed state.

Keywords: law-governed state, civil society, media, the national information space, library.

Наталія Іванова,

канд. ист. наук, заведомом,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Информационные структуры гражданского общества в процессе построения правового государства

Статья посвящена проблемам взаимодействия информационных структур, в частности библиотек, с гражданским обществом в процессе построения правового государства, их соотношения с соответствующими общественными запросами. Акцентировано внимание на некоторых аспектах участия в этом процессе социально-коммуникативных институтов.

Определено, что в современных условиях установление эффективных принципов взаимодействия информационных структур и гражданского общества является фундаментальным вызовом времени.

Затронуты вопросы влияния СМИ на гражданское общество в условиях политического и экономического кризиса. Обозначена роль средств массовой коммуникации в контексте осуществления правового информирования и построения правового государства.

Ключевые слова: правовое государство, гражданское общество, средства массовой информации, национальное информационное пространство, библиотека.